

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Mogyoródi Emese

A Szókratész-per

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

A SZÓKRATÉSZ-PER

Dr. habil. Mogyoródi Emese

10. Téma

A per szociálpszichológiai háttere

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

10. TÉMA: A PER SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI HÁTTERE *Mogyoródi Emese*

1. Lecke
Személyes
motívációk

20 – 25
PERC

Szókratész elítéléseinek okai között végül megvizsgálandó egy sor olyan tényező, amelyek se nem szorosan politikai, se nem vallási jellegűek, hanem ezektől eltérő, **pszichológiai, vagy szociálpszichológiai motívációk** magyarázzák őket. Ilyen lehet az egyéni **harag, neheztelés vagy sértettség** (bűnbakkeresés), az **irigység**, vagy valamiféle társadalmi **előítélet**, mely hasonlóképp vezethetett Szókratész tevékenységének, illetve személyének téves megítéléséhez.

Ide tartoznak az alábbi tényezők:

- Anütosz, Melétosz és Lükón és/vagy az athéniak személyes sértettsége;
- a polgárháború generálta bosszúvágy az athéniak részéről;
- általános irigység Szókratész irányában;
- általános előítéletek Szókratésszel szemben (Arisztophanész).

Személyes sértettség Szókratész vizsgálódásai miatt

Felvethető, hogy Anütoszt – akiről jó okunk van feltenni, hogy a per értelmi szerzője volt – nem annyira politikai okok motiválták, mint inkább személyesek. Ennek feltételezésére az szolgált okot, hogy Platón *Védőbeszédében* a **delphoi jóslat** történetének elbeszélésében Szókratész utal rá, hogy a jóslat enigmatikus jelentésének kiderítése érdekében

Lásd: 5.
Téma, 1.
Lecke

először egy bölcs hírében álló **államférfit keresett fel**, hogy állítólagos bölcsességét megvizsgálja – amikor is az derült ki, hogy bölcsnek vélik ugyan sokan, leginkább pedig saját maga, de nem az. Ennek következtében pedig **az illető (és a körülötte lévő)k) meggyűlölte** (21c-d). S hogy nem csak Anütosznak lehetett efféle személyes oka Szókratészre neheztelni, arra az utal, hogy az államférfiakat követően **a költőket, majd a kézműveseket vizsgálta meg** (22a-e), ahol ugyanazt tapasztalta, és hasonló indulatokat generált (23a). Később pedig hozzá is teszi a következőket:

„Ezekre támaszkodva lépett fel ellenem Melétosz is, Anütosz is, Lükón is: **Melétosz a költők miatt gyűlöli, Anütosz a kézművesek miatt, Lükón a szónokok miatt.** Így hát – amint az elején is mondtam – **csodálkoznék, ha ilyen rövid idő alatt sikerülne elosztatnom magam felől a rágalmat,** amikor ilyen mély gyökeret vert bennetek” (*Szókratész védőbeszéde* 23e-24a).

Innen tekintve látszólag egyszerűen és plauzibilis módon volna magyarázható nem csak Szókratész **bepertése** (Anütosz, Melétosz és Lükón személyes sértettsége révén), hanem **elítéltetése is**: vagy azért, mert az athéni esküdtbírák maguk is ott lehettek a megvizsgáltak között, vagy azért, mert sérelmezték, hogy az általuk bölcsnek tekintetteket Szókratész nyilvánosan lejáratja. Hiszen Szókratész itt maga mutat rá, hogy ez a gyűlölködés és a belőle származó rágalom milyen mélyen gyökerezik az athéniakban.

Csak hogy a későbbiekben Szókratész elválasztja egymástól Anütoszekat és az athéniakat, és kiemeli, hogy nem az előbbieket lesznek felelősek elítéltetéséért – már ha elítélik:

„Nos hát, athéni férfiak: nem hiszem, hogy tovább kellene védekezniem, hogy abban, amivel Melétosz a vádiratában megvádol, nem követek el jogtalanságot, hanem ez is elegendő. Amit azonban az iméntiekben is mondtam, hogy **mély gyűlölködés támadt ellenem, mégpedig sokak részéről, tudjátok meg, színigaz.** És ez az, ami miatt elítéltetem, **ha elítéltetem: nem Melétosz, még csak nem is Anütosz az oka, hanem a tömeg rágalma és rosszindulata.** Mert ez bizony már sokak, köztük derék emberek vesztét is okozta, s gondolom még fogja is okozni; attól ugyan nem kell tartani, hogy nálam megállapodik” (*Szókratész védőbeszéde* 28a-b).

Habár ennek alapján nem zárható ki, hogy akár Anütoszt, akár Melétoszt személyes motivációk is készíthették a per megindítására, **az nem látszik tarthatónak, hogy erre volna visszavezethető Szókratész elítéltetése.**

Akkor úgy tűnik, „a tömeg rágalmának és rosszindulatának” magyarázatát kell keresnünk. Ezt Szókratész azokkal a rágalmakkal hozza összefüggésbe, amelyeket „korábbi vádakként” emleget és védekezése szempontjából láthatólag fontosabbnak tart (vö. 18a), mint magát a formálisan benyújtott vádat:

„Mert számtalan az én vádlóm, és már régóta, sok-sok éve vádaskodnak nálatok teljességgel igaztalanul ellenem. Tőlük jobban tartok, mint Anütosztól, noha ezek is elég félelmetesek. **Csak hogy amazok még félelmetesebbek, férfiak, akik legtöbbeteket gyermekkorotoktól fogva magukhoz vettek, és éppoly kevésbé igaz vádaskodásokkal folyamatosan ellenemre győzködtek, hogy — úgymond — van valami Szókratész nevű, »bölcs férfiú«, égi jelenségek kémlelője, minden föld alatti titok felkutatója, a gyengébb érv erősebbé tévője. Ők azok, athéni férfiak, akik ilyen hírt kezdtek terjeszteni rólam mindenütt, ők az én félelmetes vádlóm: hallgatónak ugyanis azt gondolják, hogy akik ilyesmit kutatnak, azok nem tisztelik az isteneket sem”**
(*Szókratész védőbeszéde* 18b-c).

Mint Szókratész hozzáteszi, az ő ilyesféle ábrázolását **Arisztophanész komédiájában** (*A felhőkben*) láthatták, melyet 424/23-ban mutattak be. Mindebből úgy tűnik, az athéniak – beleértve a felette ítélkező esküdtbírákat is – Arisztophanész Szókratész-portréja hatása alatt állhattak, méghozzá oly mértékben, hogy az még mintegy huszonöt év távlatából is befolyásolta őket ítéletükben (legalábbis az öt elítélőket). Mielőtt azonban ezt megvizsgálánk, érdemes számba venni még két olyan tényezőt, amelyek **szociálpszichológiai** szempontból magyarázhatják Szókratész elítélését.

Polgárháborús sérelmek

Mint láttuk, az V. század utolsó harmadában lezajlott **peloponnészoszi háború** súlyos társadalmi traumákhoz vezetett Athénban: **a háború elvesztéséhez**, a **Harminc Zsarnok** oligarchikus uralmához, sok polgár halálával végződő **polgárháborúhoz** az oligarcha pártiak és a demokraták között, míg 404/403-ban a demokratáknak sikerült visszaszerezniük a vezetést, helyreállítani a demokráciát, új

Vö: 6. Téma,
1. Lecke

alkotmányt létrehozni, és az egész, traumatikus időszakot egy általános **amnesztia törvénnyel** lezárni.

Láttuk, hogy a demokrata **Anütosznak** lehettek politikai (demonstratív) szándékai Szókratész perbe fogásával, de kifejezetten politikai vádakat persze az amnesztia miatt törvényesen nem terjeszthetett be, ehelyett a homályos „istentelenség” vétkével operált (Melétoszon keresztül). Azt is láttuk azonban, hogy **az athéni nép** nem feltétlenül osztozott Anütosz sötét politikai szándékaiban, és sem Szókratész ismert kapcsolatai bizonyos oligarcha politikusokkal (Kritiasz, Kharmidész), vagy politikailag magukat negatíve exponáló személyekkel (Alkibiadész), sem bizonyos kritikái a demokratikus intézményrendszerrel szemben **nem bizonyul elégségesnek hozzá, hogy azt feltételezzük, az esküdtbírák többsége ezek miatt ítélte volna el**. Semmi nem utal rá, hogy oligarchikus kapcsolatai, vagy demokrácia-kritikája miatt a nép széles körben gyanúsna találta volna Szókratészt.

Vö: 6.
Téma, 2-3.
Lecke

Az viszont erősen a nép állítólagos politikai ellenszenvé *ellen* szól, hogy azon felül, hogy világosan kifejezi, egyik oldalon sincsenek „pártpolitikai” elkötelezettségei – mivel a Harminc Zsarnokkal szemben épp úgy ellenállt, mint a néppel szemben, amikor törvényteleniséget akartak elkövetni (*Szókratész védőbeszéde* 32a-d) – **Szókratész nem találja érdemesnek külön kitérni rá, hogy semmi köze Kritiasz vagy Alkibiadész politikai szerepvállalásához** („az ifjak megrontásának” vádját ugyanis egyes értelmezők velük hozzák összefüggésbe). Az „ifjak megrontását” alapvetően az általános „istentelenség” vádjával hozza összefüggésbe, amit pedig azokkal az előítéletekkel, amelyek egyesek szemében ezt támaszthatják alá (ti. hogy istentagadó természetfilozófus, illetve erkölcsi gátlások nélküli szofista: 18b-c).

Felvethető azonban, hogy ha nem is kifejezetten politikai ellenszenv motíválta az esküdtbírákat, azért az általuk elszenvedett **személyes sérelmek a polgárháború alatt** mégiscsak ott állhattak negatív ítéletük mögött. Sokaknak közülük valószínűleg menekülniük kellett a Harminc Zsarnok elöl (vö. *Szókratész védőbeszéde* 21a), sokakat elárulhattak, feljelentettek, sokak elveszthették rokonaikat (apjukat vagy fiaikat). Az amnesztia törvény miatt azonban **ilyesmiért nem kaphattak személyes elégtételt**, mivel a demokratikus intézményrendszer visszaállítása után csupán a Harminc Zsarnokot és szoros köreibet végezték ki, az átlagpolgár bűnösöket nem.

Bármennyire is égték esetleg a személyesebb elégtétel vágyától, be kellett érniük a fő bűnösök bűnhődésével.

Hogy azonban bűnbakot kerestek volna, és aktív szerepet játszottak volna

Szókratész beperlésében (vagy csupán kapóra jött volna nekik a per) azt az alábbiak zárják ki:

- nem játszhattak össze Anütosszal (a per érdemi szerzőjével), vagy Melétosszal: ezt a demokratikus bíraskodási rendszer teljességgel kizárta (amint azt is, hogy fordítva, Anütosz befolyásolja őket valamiképpen);
- nem feltételezhető, hogy a Szókratész ellen szavazók között ne lett volna olyan, akik a polgárháború idején akár az oligarchák oldalán állt, akár maga is (kényszeredetten) belekeveredett bűneikbe, és így inkább örült az amnesztiának, semmint akadálnak tekintette volna a megbékélés előtt;
- sem Xenophón, sem Platón nem utal semmi efféle (politikai háttérű) személyes bűnbakkeresési motivációra az athéniak körében; Platónnál Szókratész utal ugyan egyfajta bűnbakkeresési mechanizmusra, ám annak kezdeteit jóval a polgárháború előttre datálja (*Szókratész védőbeszéde* 18c-e), és egészen más, nem politikai jellegű személyes motivációkra vezeti vissza: a „vizsgálódásaival” köti össze (23d-e) (erről bővebben lásd alább).

Lásd: 6.
Téma, 2.
Lecke

Mindezek fényében kizárható, hogy az athéniak maguk akartak volna bűnbakot találni a polgárháborúban elszenvedett sérelmeikért, vagy többségük negatív verdiktjét az magyarázná, hogy mivel az amnesztia miatt nem kaphattak minden egyes esetre kiterjedő jogi elégtételt, egyéni bosszúvágyukat Szókratészen élték volna ki.

Irigység Szókratész isteni kiválasztottsága iránt

A fentiekén kívül elsődleges forrásaink alapján felemerül még egy szociálpszichológiai tényező, mely azonban az athéniak adott pillanatban feltehető vallásos érzeteivel áll összefüggésben. Ez Xenophón tudósításában játszik szerepet, és nem más, mint egyfajta irigység Szókratész isteni kiválasztottsága iránt.

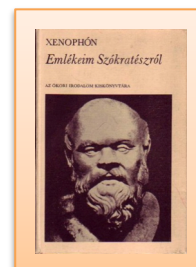
Láttuk, hogy Xenophón Platóntól alapvetően eltérően mutatja be Szókratész egész viselkedését és védekezését a bíróságon. A legalapvetőbb különbséget – ti. hogy Xenophón szerint Szókratész szándékosan

Vö: 3.
Téma, 2.
Lecke

provokálta a bírakat – jól illusztrálja többek között a xenophóni Szókratész feltűnően nagyképű viselkedése és hangvétele. Például, miután az istentelenség vádja ellen azzal védekezik, hogy mindenki láthatta, hogy részt vett a közösség ünnepein és áldozott, majd azzal érvel, hogy a *daimóni* hang nem valamiféle új istenség, hanem egyfajta jósjel, így folytatja:

„Hogy az istenekről alkotott elképzeléseim nem tévesek, arra a következő bizonyítékot tudom felhozni: sok barátomnak magyaráztam el isten szándékait, és sohasem tévedtem” (*Szókratész védőbeszéde bírái előtt* 13.10-14.1, ford. Németh György).

Xenophón azt is világossá teszi, hogy ez a hangvétel, illetve kijelentés nem nyerte el a bírák tetszését:

„E szavak hallatán felbolydultak a bírák. Voltak, akik nem hitték el, amit mondott, másokat meg irigységgel töltött el, hogy náluk több kegyben részesítik az istenek” (*Szókratész védőbeszéde bírái előtt* 14.1-4, ford. Németh György).

Xenophónnak a perről nyújtott értelmezéséhez illik a feltételezés, hogy Szókratész speciális kapcsolata az istenvilággal **irigységet** váltott ki polgártársaiból, hiszen ez hozzájárulhatott haragjukhoz Szókratész „öntudatos viselkedése” (32.1) miatt.

A feltételezés történetileg **elvileg nem kizárható**. Amikor Euthüphrón Szókratész *daimóni* hangjára utal, és felveti, hogy emiatt vádolják vallásújítással, a maga helyzetét e tekintetben Szókratészéhez hasonlítja:

„Hisz engem is hányszor kinevetnek, ha az istenekre tartozó dolgokkal kapcsolatban nyilatkozom a népgyűlésen, és megjósolom nekik a jövőt – csak gúnyolódnak rajtam, hogy örült vagyok. Pedig soha semmi olyat nem jósoltam, ami ne lett volna szintiszta való, mégis **feltékenyen haragszanak ránk**, és mind a magunkfélékre” (Platón: *Szókratész védőbeszéde* 3b-c).

Szókratész persze nem veszi magára Euthüphrón feltételezését, sőt, elhatárolja magát tőle, amint attól is, hogy az irigység motiválná az athéniak ellenszenvét iránta (3c-d). Ugyanakkor a passzus azt bizonyítja, hogy az athéniak körében elképzelhető volt az irigység vagy féltékenység az olyanok iránt, akik valamiféle kiválasztottsági helyzetet vindikáltak maguknak az istenvilággal.

A platóni Szókratész elhatárolódásán felül azonban a történeti körülmények is ellene szólnak Xenophón feltételezésének. A peloponnészoszi háború és az azt követő társadalmi traumák ugyanis inkább a vallásos dogmatizmus felerősödését feltételezik Athénban, mely sokkal inkább a vallásos újítást vagy non-konformizmust nem képes tolerálni, semmint a túlzott vallásos buzgóságot.¹

További olvasmányok:

Szoboszlai-Kiss Katalin: A felejthetetlen Szókratész pere. In Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr 2013, 537-552.

<https://adoc.pub/a-felejthetetlen-szokratesz-pere.html>

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen személyes motivációk jöhetnek szóba Szókratész elítélése kapcsán?
2. Miért nem valószínű, hogy a vádlók személyes sértettségük miatt perelték be?
3. Miért zárható ki, hogy az athéniak polgárháborús sértettsége vezetett elítéléséhez?
4. Miért valószínűtlen, hogy az athéniak vallásos indíttatású irigysége vezetett elítéléséhez?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Mennyiben illik Xenophón általános Szókratész-képéhez a vallási kiválasztottsággal szembeni athéni irigység feltételezése?
2. Milyen alapon határolja el Szókratész a vele szembeni indulatokat az Euthüphrón által feltételezettől (*Euthüphrón* 3c-d)?

¹ Vö. Mogyoródi Emese: A Sókratész-kérdés: Xenophón és a történeti Szókratész. *Antik tanulmányok* LXII (2018), 24.o.